

Светко БОРОВЧАНИН

СТУДИЈА МИТЕ КОСТИЋА О СЕОБИ СРБА У РУСИЈУ КАО
ИЗВОР ДРУГЕ КЊИГЕ СЕОБА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Овај реферат је краћи извештај о започетом истраживању, насталом као резултат запажања веза студије др Мите Костића о сеоби Срба у Руско царство у XVIII веку (*Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија*, 1923)¹ и *Друге књиге Сеоба* (1962) Милоша Црњанског.² Приликом рада на приређивању за штампу другог издања Костићеве студије запазио сам сличности, па чак и дословне подударности текста, неких места у Костићевој студији и у роману Милоша Црњанског. Истовремено, увидом у литературу о роману Црњанског, запазио сам да овај проблем није на одговарајући начин испитан и проучен.

Општепозната је чињеница да је Милош Црњански приликом стварања романа *Друга књига Сеоба* користио историјску грађу и да је пажљиво проучавао време и догађаје које је уметнички обрађивао у својим романима. О томе, између осталог, сведочи и његова преписка с Васом Стајићем,³ као и његови потоњи искази.⁴ Занимљиво је, међутим, да писац никад и нигде није споменуо књигу Мите Костића као свој извор.

Другу књигу Сеоба Црњански је, како је то у више наврата истицао, замислио као „фреску селидби“ која ће свеобухватно представити судбину целог српског националног кроз његова тада два главна стожера – војску и сељаштво.⁵ Да би остварио ту амбицију Црњански је прикупао грађу и податке, како би уметнички представљена слика времена имала потребну аутентичност и животност. Првобитна намера му је била да напише роман који ће обухватити време од 1771. до 1800.

¹ У: *Српски етнографски зборник*, књ. XXVI, Одељење I, *Насеља и порекло становништва*, књ. XIV, Београд, Српска краљевска академија, 1923; друго издање: Српско-украјинско друштво, Нови Сад, 2001.

² Милош Црњански, *Друга књига Сеоба*, у: *Дела Милоша Црњанског*, т. IV, књ. 9, Београд, Задужбина Милоша Црњанског, L'Age d'homme, БИГЗ, Српска књижевна задруга, 1996. Приредио Душан Иванић.

³ Преписка се налази у Рукописном одељењу Матице српске. Публикована је у: Стојан Трећаков и Владимир Шовљански, *О Црњанском архивалије*, Нови Сад, Матица српска, 1993.

⁴ Владимир Буњац, *Дневник о Црњанском*, Београд, БИГЗ, 1982.

⁵ Исто, 110–118.

године, са Исаком Исаковичем као главним јунаком, а зашта му је Ваца Стајић вршио истраживања у архивима.⁶ Црњански је, међутим, напустио ову своју замисао и определио се да му централни догађај романа буде сеоба Срба из Потиске и Поморишке крајине у Русију (1751–1952). Биће да је пресудни утицај на ту пишчеву одлуку имала студија Мите Костића о сеоби Срба у Русију, која је – поред Пишчевићевих мемоара – била главни извор за историјску грађу *Друге књиге Сеоба*.

У студији Мите Костића, поред обиља веродостојних историјских чињеница и научног осветљења националног и друштвено-политичког феномена сеоба, Милош Црњански је нашао и једну узаврелу слику српског народа у превирању и покрету, низ узбудљивих догађаја, аутентичних судбина појединаца и драматичних животних призора. Костићева студија помогла је Црњанском да прикаже колективну судбину народа у једном по њега прекретничком времену. С тог становишта *Друга књига Сеоба* се карактерише избором перспективе коју одликује наглашен интерес за „велике људске проблеме“, историју и идеологију. Темељећи се у основи на традиције пикарске фабуле, Црњански је успео да оствари веома широки захват збивања у бурном социјалном и историјском времену и прикаже мноштво личности и догађаја на једном веома широком простору. Костићева студија послужила му је као важан извор за увођење богате историјске грађе и структурирање романа на начелу релативно чврсте фабуле, те да догађаје и појаве прецизно фиксира као фабуларне елементе, односно датира и јасно изрази историјски контекст.

Да је Милош Црњански користио Костићеву студију као грађу за своју *Другу књигу Сеоба* већ је запажено (Славко Леовац, Душан Иванић, Средоје Лалић), али углавном узгред и у облику начелних, уопштено формулисаних констатација, или навођењем само неколико конкретних примера. Као илустрација коришћења студије М. Костића при стварању монументалног дела Црњанског истицан је списак Срба официра у руској војсци, који је Црњански, у скраћеном обиму и измењеном облику, дао на последњим страницама романа (С. Леовац и С. Лалић) и попис српских насеља у Русији, односно Новој Србији (С. Леовац).⁷ Поменути списак Срба-официра у руској војсци од времена Петра Великог па до 1795. године дело је Симеона Пишчевића и налази се при крају рукописа његове „историје“, на листовима 99–102.⁸ Са тог Пишчевићевог списка од укупно 98 имена Мита Костић

⁶ Вид. писма М. Црњанског В. Стајићу и В. Стајића М. Црњанском, у: Стојан Трећаков и Владимир Шовљански, нав. дело, стр. 13–21.

⁷ Славко Леовац, *Романсијер Милош Црњански*, Сарајево, Свјетлост, 1981, стр. 120.; Средоје Лалић, *Срби – штаб-официри и генерали у руској војсци у XVIII веку*, у рукопису, вид. овај Зборник радова.

⁸ *Известие, собранное из разных авторов и введенное в историю переводом на славенский язык, о народе славенском, Иллирии, Сербии, и всех той сербской нации бывших князей, королей, царей и деспотов, также некоторые пояснения о Греции, Турции и о бывшем давнем венгерском бунту, а напоследок о выходе сербского народа в Россию, сочинено генералом майором и ордена военного кавалером Симеоном Пишчевичем, его собственным трудом и рукою, зачалом пред несколькими годами, окончено 1795го года. Книга Iая.* Архив САНУ, Београд (сигн. 9238, кут. CL).

је преузео 86 имена Срба-официра из Нове Србије и Славеносрбије.⁹ Костић се притом послужио одломцима које је штампао Нил Попов, 1870. године.¹⁰ Користећи овај списак, Милош Црњански је на крају своје *Друге књиге Сеоба* дао свој каталог Срба-официра у руској војсци.¹¹ Списак Милоша Црњанског је селективан и садржи 42 официра. Али, у њему се налазе и имена 4 официра којих нема код Костића. То су мајори Црнчич и Маркович, затим вахтмајстери Пивар и Попов. Вахтмајстер Јован Пивар (Пиваров) је један од крајишких официра који је, повевши са собом породицу, крајем септембра 1751. године заједно са Јованом Хорватом кренуо у Русију, да би 10. октобра стигао у Кијев. Риста Попов из Кикинде је официр из исељеничке групе генерала Шевића и налази се на списку оних који су 1754. године преко руске царице тражили да аустријске власти издају дозволе његовим породицама да се иселе у Русију. Имена оба ова официра преузета су са списка из Костићеве студије.¹² Мајори Црнчич и Маркович не налазе се код Костића. Мајор Маркович је хусарски официр под чијом су командом Пишчевичи били у Елзасу у рату против Француза, о чему Симеон приповеда у својим мемоарима.¹³ Мајора Црнчича нема у овим изворима.

Да је Милош Црњански користио списак Срба-официра из Костићеве књиге, а не директно из Пишчевичевог дела, доказ је, на пример, понављање Костићевог погрешног читања презимена пуковника Јеврема Рајковича као Ранковича, или писање патронима („отчества“) генерала Ивана Шевича као Георгиевич (уместо Ђорђевић).

* * *

Али, Црњански је остварио роман у којем су у пуној мери дошла до изражаја преплитања факције и фикције, историјске збиље и уметничке фантазије.* Рецимо, у обликовању крајишког официра Павла Исаковича, рођака генерала Шевича, као средишног лика романа, писац се највећим делом послужио својом уобразиљом. Осликавајући његову судбину, он даје широку панораму живота српског друштва у Аустро-Угарској у његовом репрезентативном виду. Строго лична проблематика главног јунака нераскидиво је повезана с историјским догађајима, па се у приповедачкој перспективи прича о појединцу стапа са причом о национу, при чему главни јунак постаје фабуларни агенс који путује кроз простор у време, повезујући ликове и догађаје у кохерентан смислени систем.

Радња *Друге књиге Сеоба* обухвата временски период од две године, 1752. и 1753, а догађа се на веома широком простору – од Кањиже, Сенте, Бечеја, Мошо-

⁹ Мита Костић, нав. дело, Београд, 1923, стр. 129–130.

¹⁰ „Вестник Европы“, СанктПетербург, 1870, том III, стр. 612.

¹¹ Милош Црњански, *Друга књига Сеоба*, стр. 694–695.

¹² Мита Костић, нав. дело, стр. 49, 54 и 115.

¹³ Вид. Симеон Пишчевић, *Живот генерал-мајора и кавалера Симеона сина Стефана Пишчевића*, Нови Сад, Матица српска, 1998, стр. 75–98.

* Тешка болест и смрт омела је аутора да доврши и изредигује свој реферат. Одавде па надаље његов текст је покушао реконструисати Богдан Косановић, на основу ауторовог концепта, односно његових рукописних бележака. (Прим. уредништва).

рина, Панчева, Павлиша, Печке, Трста и Беча – преко Пеште, Темишвара и Токаја, па све до Кијева, руских степа и српских насеља подигнутих у њима. Притом је писцу за један од архитектсова послужио научно-историјски дискурс наведене студије Мите Костића. Рекло би се да је коришћење дате Костићеве историјске грађе некад мање-више директно, а чешће индиректно, у смислу заједничког консултовања, па и сличне интерпретације једних те истих извора.

Наравно, приликом оваквих и сличних компаративних анализа треба увек имати у виду првостепену разлику између захтева који стоје пред текстом историјске студије и књижевноуметничког дела. Зато је природно да се *импулси, подударности*, па и *утицаји* најпре могу запазити у хроничарским страницама романа-епеје Милоша Црњанског. Пре свега је реч о глобалној слици сеоба и њиховом историјском и политичком контексту. Тако је Мита Костић приметио: „Узроци који изазивају сеобе су разноврсни: историјски, психолошки или економски и они се у већини случајева преплићу“.¹⁴ Пажљиво ишчитавање целокупног текста романа Црњанског показује да је он управо ове мотиве сматрао суштинским, тако да је њихово промишљање транспоновано у приповедачко ткиво романа.

Позитивистички пасажии два дела која поредимо дозвољавају закључак о тзв. *екстерним контактолошким везама*. То ће рећи да је Црњански из Костићеве студије, као из једног од својих важнијих извора, црпео корпус догађаја који се могу прагматично изложити, односно парафразом изразити. Костићева историјска слика сеоба коришћена је на нивоу основне приповедачке потке, у чијем су средишту узроци и ток сеоба у Србију, политички односи између Аустрије и Русије, положај Срба у XVIII веку, оснивање Нове Србије и Славеносрбије, главне историјске личности...

Да је Црњански из Костићеве књиге преузимао разне аутентичне чињенице и појединости, мењајући их или их пак дословце остављајући у преузетом облику, нека нам послужи као пример цитирање завршних речи меморандума са протестног збора граничара у Чуругу. Код Мите Костића о томе читамо:

„Сви ми једном за свагда, један за све и сви за једног изјављујемо, да тражимо да останемо војници и ради нашег имена и части ни најмање воље немамо да одбацимо од себе пушку и постанемо паори“.¹⁵

Управо само овај део текста меморандума инкорпориран је и у роман Црњанског, али без наводника.¹⁶

О Јовану Текелији Костић сажето записује да је „ноћу по звездама провео војску Евђеније Савојског кроз ритове до Сенте, где је 1697. г. Турке потукао“, да би затим био један од најзаслужнијих угушивача буне Ракоци Ференца, са којим се, међутим, помирио, посетивши га као избеглицу у Турској (стр. 16). Овај мотив обилато користи и Црњански у свом делу, на више места, нпр.: „Причао је после Павле – да је Текелија превео, код Сенте, кроз баруштине на Тиси, ноћу по звездама, све трупе Евгенија Савојског, и омогућио победу, а никад му ни хвала нису рекли“ (стр. 290; види и стр. 341–342).

¹⁴ Мита Костић, нав. дело, стр. 23.

¹⁵ М. Мостић, нав. дело, стр. 34.

¹⁶ Упор. М. Црњански, нав. дело, стр 521.

И на страницама о „винској мисији“ у Токају, на челу са Вишњевским, код оба аутора налазимо доста *аналогија*, за које бисмо рекли да нису случајне.

Сем каталога историјских личности, Црњански се у свој *Другој књизи Сеоба* као упоришним тачкама приповедања обилато служио и временским и просторним координатама из Костићеве студије. Пишчево укључивање документарне грађе о актерима и сведоцима историје, као и прецизно датирање главних догађаја (најчешће помоћу црквеног календара!) у функцији су скретања читаоачеве пажње на веродостојност, аутентичност. „Свезнајући аутор“ је тај који, углавном, води историјски дискурс, са различитих аспеката истражује прошлост, притом показујући већу обавештеност и од ликова које је сам креирао.

Најзад, упадљиво је и кореспондирање у коришћењу топонима у два дела којима се бавимо. Тако, на пример, на завршним страницама своје студије Мита Костић каже:

„Са Хорватом досељени Срби су из Угарске пренели топографска имена од њих напуштених моришких и потишких шанчева и дали их новооснованим шанчевима у Русији. (...) На тај су начин до данас дуж северне границе садање Херсонске губерније у јужној Русији ова руска села задржала своје од Срба им дато име: Павлиш, Вершац, Мошорин, Суботец, Федвар, Сентов, Каниж, Панчев, Петростров, Надлак.

Та топографска имена представљају последњи траг некадашњих српских насеља у Русији: Србије и Славеносрбије“ (стр. 134–135).

На последњим страницама романа Црњанског тај каталог је нешто шири:

„А на росијским картама пише, са сузама: Сомбор, Мошорин, Чанад, Надлак, Печка, Глоговац, Павлиш, Сентомаш, Сента, Кањижа, Мартонош, Бечеј, Суботица, Панчево, Земун, Чонград, Вуковар, Вршац, Сланкамен, Ковин!

(...) Године су пролазиле и живот се настављао.

На руским топографским картама, из 1860. године, почињу да нестају и имена места. Још се налазе: Тител, Илок, Мошорин, Вилово, Гордановци, Надаљ!“ (стр. 695).

* * *

Јасно: Мита Костић је, служећи се научноисторијском методологијом, дао једно објективистичко виђење сеобе Срба у Русију на почетку друге половине XVIII века. Милош Црњански је, пак, те миграције обесмртио својим визијама, заснованим на прожимању историјског и поетско-маштовитог осећања живота, датог из специфичне приповедачке перспективе а инкорпорираног у креативни поетски доживљај.

На основу реченог могуће је, са великом мером сигурности, извести неколико закључака који могу бити релевантни за разумевање дела Милоша Црњанског:

1. Неоспорна је чињеница да је студија Мите Костића *Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија* била поуздани извор грађе за *Другу књигу Сеоба*, која је писцу послужила да изврши наративну транспозицију историјске ситуације српског народа у средини XVIII века.

2. Црпећи од Костића историјске и друге чињенице које су се односиле на време и догађања, Црњански је креирао у основи веродостојну радњу и јунаке .

3. Користећи се специфичном приповедачком перспективом и вештом транспозицијом историјске грађе, Црњански је успео да уметнички васкрсне једно време, људе и догађаје у њему, те да створи аутентично уметничко дело, али и да, чувајући аутентичност и веродостојност историјских факата, истовремено оствари и дело велике документарне вредности.

РЕЗИМЕ / SUMMARY

У раду се испитује коришћење студије Мите Костића *Нова Србија и Славеносрбија* као извора и грађе за *Другу књигу Сеоба* Милоша Црњанског. Аутор изводи закључке који могу бити релевантни за разумевање монументалног романа Милоша Црњанског.

Студија Мите Костића била је основни извор из које је Милош Црњански црпео грађу и нашао фабуларну окосницу за свој роман.

Узимајући из Костићеве студије историјске и друге аутентичне чињенице, простор и време приповедања, личности, топониме и догађаје - Црњански је створио причу која је, у основи, историјски верна: чињенице и догађаји у његовом роману засновани су на тачним историјским подацима.

Захваљујући специфичној приповедачкој перспективи и вештој транспозицији историјске грађе, Милош Црњански је успео да уметнички васкрсне једно време, људе и догађаје.

*

The paper examines the use of the study of Mita Kostic *New Serbia and Slavonic Serbia* as a source and material for the *Second Book "Seoba" (Migration)* of Milos Crnjanski. The author makes conclusions that might be relevant for understanding the great novel of Milos Crnjanski.

The study of Mita Kostic was the basic source from which Milos Crnjanski was drawing material and found a plot framework for his novel.

By taking historical and other authentic facts from Kostic's studies, as well as the time and place of the narration, characters, toponyms and events - Crnjanski created a story that is basically historically true and the events in his novel are based on accurate historical data.

Due to specific narrative perspective and skillful transposition of historic material, Milos Crnjanski managed to historically revive a period, people and events.